

Kutatási zárójelentés

(NKFIH 112069. számú, „A kapitalizmus változatai – a közvetlen állami gazdasági beavatkozás változatai” című kutatási programhoz)

Problémafelvetés

A 2008-as válságot követően világszerte megnőtt az állam tulajdonosi szerepvállalása a gazdaságban. Ez a kutatás azt vizsgálta, hogy miként hatott az egymástól nagymértékben eltérő fejlettségű, adottságú és fejlődési utat bejárt gazdaságokra ez a megnövekedett állami gazdasági beavatkozás. A hipotézis szerint az intézményi sajátosságok ebben a tekintetben kiemelkedően fontosak. Erősebb, a társadalomban jobban beágyazott piacgazdasági intézmények nagyobb hatással képesek visszakormányozni a piacgazdaságokat a 2008-ig érvényesülő, piaci versenyre alapozott „versenyállam” gyakorlatához. Ezzel szemben azokban az országokban, ahol a piacgazdasági intézményeknek és a versenynek nincsenek erős gyökerei, ott az állami beavatkozás hosszabb távon is ebben a felerősödött formájában maradhat meg. Az állami szerepvállalás területei és indokai szerteágazóak lehetnek. Az átmeneti állami tulajdon gyors visszaprivatizálása az állam gazdálkodói, részvénytulajdonosi tevékenységének erősödése mellett a piaci verseny időleges torzulásával, korlátozásával járt együtt. A megnövekedett állami tulajdon ugyanakkor alkalmat adott arra is, hogy a kormányok állami vállalatok közreműködésével a hosszú múltra visszatekintő, de a válságot megelőző évtizedekben háttérbe szorult fejlesztő állam koncepció új változatait alakítsák ki. Végül a megnövekedett állami tulajdon lehetőséget biztosított arra is, hogy segítségével parciális politikai vagy magánérdekek megvalósítását érhék el. A háromféle jellemző viselkedési mód gyakran egymást kiegészítve jelentkezett. Közöttük az eltérő hangsúlyokat a gazdasági, politikai és társadalmi intézmények fejlettsége, az általuk gyakorolt külső kontroll erőssége határozta meg.

A kutatást ennek a koncepciónak megfelelően úgy terveztük meg, hogy a háromféle magatartási mintához megfelelő számú, részletesen kidolgozott országtanulmányt tudjunk rendelni. A kutatás erőteljesen támaszkodott az irodalomban 2000 után megerősödött „Kapitalizmus változatai” (Varieties of Capitalism) irodalom elméleti eredményeire, és igyekezett azt tovább is fejleszteni. Ebben a tekintetben a korábban legnagyobb hatást kiváltó irányzatot (Hall és Soskice, 2001; Amable, 2003 és követőik, Magyarországon Farkas, 2011; és Bohle-Greskovits 2007) próbáltuk meg új szemponttal, az állami beavatkozás jellegével, erősségével kiegészíteni. Az állami szerepvállalás beemelése a modellbe feltörekvő gazdaságok esetére történt kísérlet

(Nölke, 2014), de általánosabb összehasonlító vizsgálatra tudomásunk szerint sehol sem került még sor. Ebben a tekintetben kutatásunk nemzetközi szinten is úttörőnek tekinthető. Kutatási irányunk helyességét, létjogosultságát egy másik napjainkban megerősödő kutatási irányzat, a gazdaság és a politika közötti erősödő összefonódásokat vizsgáló államkapitalizmus koncepció újraéledése is igazolja (Kurlantzick, 2016; Masacchio és Lazzarini, 2014).

Kutatási eredmények

A kidolgozott esettanulmányok első csoportja a fejlett piacgazdaságokat célozta meg. Lényegében ez az országcsoport a klasszikus „Kapitalizmus sokfélesége” irányzat fő vizsgálati területét képezi. Már korábban is világossá vált (Csaba, 2007) hogy a transzatlanti térség fejlett régióiban működő országok közötti intézményi eltérések bár számottevőek, mégis jóval kisebbek, mint a transzatlanti csoport és más nagy földrajzi térségek (Kelet-Ázsia, Latin-Amerika, Afrika, stb.) országainak jellemző tulajdonságai. Ez a nagyfokú diverzitás erősen tükröződik a 2008-as válság utáni reakciókban is az állami szerepvállalás mértékére és mikéntjére vonatkozóan. Az eredeti kutatási hipotézisnek megfelelően a transzatlanti országcsoportot úgy alakítottuk ki, hogy abban lehetőleg a klasszikus modell fő típusait részletesen össze tudjuk hasonlítani. Az összehasonlítás eredményeként viszont nem kaptunk lényegesen eltérő mintázatot a térség markáns országcsoportjai között. Mindenhol az állami beavatkozás időszakos erősödését a megnövekedett állami tulajdon visszarendeződése, reprivatizálása követte. Ezt a folyamatot az állami tulajdonos a piaci szereplőkéhez hasonló szemléletű portfólió javítási törekvései kísérték, összhangban Mazzucato (2015) által leírt gazdálkodó állam koncepcióval. A transzatlanti térség fejlett országai közül az alábbiakról készültek esettanulmányok: Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Írország, Olaszország, Ausztria.

Izgalmas összehasonlításra adott lehetőséget az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott országok köre. Ezek az országok nem csak az európai integrációs szervezethez csatlakoztak, elfogadva a jogharmonizációs folyamatban kikristályosodott jogszabály gyűjteményt, de egy sor nemzetközi szervezethez is, amelyek az EU szabályozáshoz hasonló elvek alapján működnek. Mindezek a külső kapcsolatok az transzatlanti piacgazdasági modell értékeit, a politikai- és gazdasági verseny magas szintjét biztosító intézményi struktúra kialakítását követelték meg. A „versenyállam” koncepciója alapvetően a liberális demokrácia politikai és a neoliberais gazdasági paradigma érvényesülését jelentette. Ebben a felfogásban épült ki a

kelet-közép európai átalakuló országok intézményi rendszere a rendszerváltást követő két és fél évtizedben. A folyamatot az Európai Unióhoz történő csatlakozás zárta le. A 2008/9-es válság viszont megrendítette az addig uralkodó politikai és gazdasági paradigmákba vetett hitet. A társadalmilag még csak gyengén beágyazott intézményekbe vetett bizalom is meggyengült. A kelet-közép európai országokban ennek következtében nem volt olyan gyors és jelentős visszarendeződés az állami szerepváltást illetően, mint a korábbi fejlődési modellként szolgáló fejlettebb országok esetében.

A térség országaiban több-kevesebb intenzitással az volt megfigyelhető, hogy a megnövekedett állami szerepvállalás közvetlen politikai célok elérését szolgálta. Az állami szektor a korábbi gazdaságpolitikai gyakorlat szerint a piacgazdasági rendszer hibáinak korrekcióját szolgálta. Egyik fő szempontja a foglalkoztatási szerepvállalás volt. Esetenként a gazdasági szerkezet aktív alakítását, vagyis iparpolitikai célokat szolgált. Ezek a funkciók a fejlett transzatlanti országok gyakorlatában sem volt ismeretlen, bár az 1980-as évektől fokozatosan háttérbe szorultak. A válságot követően megnövekedett állami tulajdonosi szerepvállalás azonban más politikai célok elérésének is az eszközévé vált a térségben. Ezek a politikai célok viszont sokszor nem tették lehetővé a gazdasági vagy gazdálkodási célszerűséget az állami vállalatok működésében. Egyik erősen politikailag motivált mozzanat a multinacionális vállalatokkal szemben a helyi burzsoázia erősítése, a gazdaság nemzeti tulajdonba (vissza)vétele. Egy másik politikai szempontok által meghatározott lépés több országban a közművek államosítása és a közszolgáltatások árainak befolyásolása, csökkentése. De a (párt)politikai szempontok érvényre juttatása mellett minden átalakuló országban a korrupció jelentős forrásává is vált az állami szektor. A gazdaság és a politika közötti szoros összefonódás az államkapitalizmus más térségekben is felerősödő mintáit követte ebben a térségben is (Kurlantzick, 2016). Három esettanulmány készült ebből az országcsoportból: Lengyelország, Szlovénia és Magyarország.

A történelmi fejlődésük során általában periférián, sokszor gyarmati elnyomatásban fejlődött országok közül azokat vizsgáltuk meg ebben a kutatásban, amelyek eme öröklött elmaradott státuszukból jelentős fejlődési előrelépést voltak képesek elérni. Ebben a fejlesztő állam korai és mai koncepcióinak volt kiemelkedő szerepe. Vagyis ennek az országcsoportnak a vizsgálata lényegében arra a kérdésre kereste a választ, hogy a 2008 utáni fejlődésben a megnövekedett állami szerepvállalás képes volt-e a korábbi fejlődési sikerek továbbvitelét biztosítani. Az 1970-es évek klasszikus példáihoz viszonyítva ugyanis mind a működési környezet, mind a világgazdaság egésze (pl. a globális értékláncok megjelenése) gyökeres változást jelentett. Vagyis az akkor alkalmazott többnyire protekcionista kereskedelempolitikai eszközök, illetve

az állami szubvencionálási rendszer mára nem csak hogy nemzetközi szerződésekben tiltottá vált, de egyúttal alkalmatlanná is a mai világgazdaságban versenyképes globális hálózatok, értékláncok kialakításához. Új elvek mentén, de lényegében a régi protekcionista gyakorlathoz hasonló új kereskedelempolitikai hatású eszközrendszer fejlődött ki (Clift és Woll, 2012).

A nemzetközi szervezetek és szerződések által preferált versenyállam koncepció ezekben az országokban korábban sem vált egyeduralkodóvá. A történelmi és kulturális sajátosságok a demokratikus politikai és liberális piacgazdasági intézmények működésében is sajátosan jelentkeztek. Az intézmények illeszkedése a transzatlantitól eltérő társadalmi viszonyok közé különféle hibrid megoldásokon keresztül valósult meg. 2008 után ezek a sajátosságok érezhetően felerősödtek. Az országcsoportra néhány kivételtől eltekintve mindig jellemző volt az erős korrupció valamint a gazdaság és a politika közötti összefonódások. Ezeknek a demokratikus politikai intézmények civil kontrollja sem tudott hatékonyan gátat vetni. 2008 után ezek a folyamatok is felerősödtek, több országban ezzel veszélyeztetve a korábban elért fejlődési eredményeket is. A vizsgált országok a következők voltak: Szingapúr, Törökország, Brazília, India.

A kutatás eredményeként azt a következtetést sikerült levonnunk, hogy az 1980-as évektől uralkodóvá vált nemzetközi politikai-gazdasági paradigma 2008 utáni válsága a világgazdaság különböző háttérű országcsoportjaiban eltérő reakciókat váltott ki. Kutatásunk ezeknek a változásoknak az állami szektorral kapcsolatos aspektusait vizsgálta meg. A korábban döntő befolyást gyakorló neoliberais gazdaságpolitikai eszmerendszer hatása gyengült és módosult a fejlett transzatlanti kapitalista modell országában is. Itt az állam mint valós piaci szereplő, a gazdálkodói funkciót erősítette meg, de a megnövekedett állami tulajdont lehetőség szerint reprivatizálta. Ilyen módon nagy vonalakban visszatért a korábbi gazdaságpolitikai paradigma eszközrendszeréhez. A kelet-közép európai országokban a válság után a kevésbé beágyazódott politikai és gazdasági intézmények komoly átalakuláson mentek át, és eredeti funkcióikhoz képest torzult formában működtek tovább. Ennek legfontosabb jele a megnövekedő korrupció, politikai járadékvadászat, növekvő összefonódás a gazdaság és a politika szférái között és a gazdasági verseny korlátozása. Mindezek a folyamatok a feltörekvő piacgazdaságok másik, harmadik világbeli csoportjára korábban is jellemzőek voltak és 2008 után ott is felerősödtek, veszélybe sodorva ezzel a fejlesztő állam korábban elért gazdasági sikereit is.

Disszemináció

A kutatás során született tanulmányokat, a létrehozott új ismereteket a kutató csoport kiterjedten hasznosította. A disszemináció számszerűen legkiterjedtebb formája a konferencia részvétel, előadások tartása volt (lista szerint 33 előadás közlemény). A kutatások korai fázisában született első kézirat változatok mintegy tucatnyi working paper formájában, zömmel angol nyelven jelentek meg először (13 tétel). A viták során fejlődő anyagok jelentős részét magyar és angol nyelvű folyóirat cikkekben (13 cikk) és könyv részletekben (2 könyv fejezet) publikáltuk. Ezekre az anyagokra támaszkodva született meg az a kézirat, amely 12 fejezetbe foglalva a legjobban sikerült tanulmányokat foglalja kötetbe. A kötet összeállítása a tervezettnél hosszabb időt vett igénybe. Ennek oka az volt, hogy a korábbi elképzelésekhez képest szintet ugrott a kutató csapat. Az összeállított kézirat színvonala alapján érett volt komolyabb kiadónál való megjelentetésre. A kutatási téma szerint illetékes neves kiadók közül közelsége miatt a CEU-Press kiadót választottuk. A kiadóval történt tárgyalások, majd a kézirat zsűrizése után 2018 nyarán sikerült megkötnünk a kiadásról szóló szerződést. A projekt költségvetésében a könyvkiadásra szánt összeget sikerült úgy felhasználni, hogy a kiadás mellett a megjelenést követő 6 hónapban a kötet teljes kézírata nyilvánosan, ingyenesen hozzáférhetővé válik (open access). A teljes disszeminációs tevékenység mindösszesen 75 tudományos közleményből áll, ide számítva a megjelenés alatt álló gyűjteményes kötet könyv fejezeteit is.

Hivatkozások:

Amable, B. (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press, Oxford.
2003

Bohle, D. - Greskovits B. (2007): Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism: towards transnational capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics* 25:3 443-466.

Clift, B. _ Woll, C. (2012): Economic patriotism: reinventing control over open markets. *Journal of European Public Policy* 19:3, 307-323.

Csaba L. (2007): Átmenet vagy spontán rendetlenség? (Transition or spontaneous disorder?) *Közgazdasági Szemle* 54:09 757-773

Farkas B. (2011): The Central and Eastern European model of capitalism. *Post-Communist Economies* 23:01, 15-34

Hall, P. – Soskice, D. (eds.) (2001): *Varieties of Capitalism. The Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press, Oxford, 2001

Kurlantzick, J. (2016): *State Capitalism*. Oxford University Press, 2016

Mazzucato, M. (2015): *The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths*. Anthem Press, London, 2015

Musacchio, A. – Lazzarini, S. (2014): *Reinventing State Capitalism*. Harvard University Press, 2014

Nölke, A. (ed.) (2014): *Multinational Corporations from Emerging Markets: State Capitalism 3.0*. Palgrave Macmillan, 2014